

Auksė RAZANOVAITĖ

Vilniaus universitetas

LIETUVIŲ VIENASKAITOS PIRMOJO IR ANTROJO ASMENS KLITINIŲ ĮVARDŽIŲ FORMOS XVI a. RAŠTUOSE

Lietuvių kalbos senuosiuose raštuose vartoti ir kirčiuoti, ir klitiniai vienaskaitos pirmojo ir antrojo asmens įvardžiai $m(i)$, $t(i)$ (Zinkevičius 1981, 49; Rosinas 1995, 10). Iš Eduardo Hermanno (1926) surinktų duomenų apie klitinius įvardžius žinoma, kad XVI–XVII a. tokios lytys jau buvo nykstančios, o XVIII a. klitinių įvardžių formų užfiksuota visai nedaug (Palionis 1967, 117).

Kalbant apie bet kokios kalbos klitikus, reikalingi parametrai, pagal kuriuos būtų galima sistemiškai analizuoti medžiagą (pvz.: Aikhenvald 2002; Vos, Veselovská 1999). Ankstesni darbai rodo, kad be tam tikrų kriterijų kai kurie dalykai, pavyzdžiui, ypač klitikams svarbi aptarti pozicija sakinyje, lieka neaiškūs (plg. Petit 2010, 286). Šiame straipsnyje išsamiai analizuojamos XVI a. šaltiniuose užfiksuotos klitinių įvardžių formos. Pasirinkti klitinių įvardžių analizės ir aprašo principai leidžia įvertinti šių formų vartoseną ir kiekviename šaltinyje, ir palyginti juos tarpusavyje.

1. Klitinių įvardžių formų analizės ir aprašo principai

Atsižvelgiant į tai, kad analizuojama senųjų nekirciuotų tekstų medžiaga, dėl klitinių įvardžių fonetinių, morfologinių ir sintaksinių ypatybių svarbu nustatyti jo poziciją ir žodžio, prie kurio jis šlyja (toliau – šeimininko), atžvilgiu (1.1), ir poziciją sakinyje (1.2). Dažnai klitinio įvardžio pozicija sakinyje priklauso ir nuo to, prie kokios gramatinės formos jis šlyja (1.3). Šie aspektai toliau aptariami kalbant apie kiekvieną XVI a. šaltinį, kuriame užfiksuota klitinių įvardžių formų. Prieš aptariant šaltinį, paminima, kiek pirmojo, kiek antrojo asmens klitinių įvardžių formų vartojama. Apibendrinamosiose išvadose pateikiama XVI a. klitinių įvardžių vartosenos suvestinė.

1.1. Klitinio įvardžio pozicija šeimininko atžvilgiu

Aptariant klitinio įvardžio poziciją šeimininko atžvilgiu, žiūrima, ar jis šlyja prie veiksmažodžio, ar prie kitos kalbos dalies. Jei veiksmažodžio forma turi priešdėlį, galimi du atvejai – įvardžio forma įsiterpia į morfeminę žodžio

struktūrą – tarp priešdėlio ir šaknies (a) arba šlyja žodžio gale (b). Jei klitinis įvardis šlyja prie veiksmažodžio formos be priešdėlio ar kitos kalbos dalies, tada jo pozicija paprastai bus žodžio gale¹. Literatūroje kalbant apie senosios lietuvių kalbos klitinius įvardžius paprastai nurodoma, kad tos formos, šlydamos prie veiksmažodžio su priešdėliu, dažnai eina pozicijoje tarp priešdėlio ir šaknies (Zinkevičius 1981, 49; Ambrazas 2006, 83).

1.2. Klitinio įvardžio pozicija sakinyje

Prieš pradėdant kalbėti apie lietuvių kalbos klitinių įvardžių poziciją sakinyje, pirmiausia reikėtų išskirti tas klitikų formas, kurių aiškus aprėpties laukas – ne sakinyš, bet vienas žodis. Lietuvių kalbos senuosiuose raštuose užfiksuota retai kalbose pasitaikančių pavyzdžių, kai klitikas eina žodžio morfeminėje struktūroje, pavyzdžiui, *pa=mi=rodik*² RPs 25,4 ‘parodyk man’. Analizuojant senųjų lietuvių kalbos raštų medžiagą, atvejai, kai klitinis įvardis eina pozicijoje tarp veiksmažodžio priešdėlio (istoriškai – preverbo) ir šaknies, laikytini būtent anksčiau minėtų retų formų, t. y. klitinių įvardžių, einančių žodžio morfeminėje struktūroje, pavyzdžiais. Žodžio gale šlyjantys klitikai (pvz., *Sá kay=mi* LK 89,30 ‘sakai man’) ilgainiui taip pat gali tapti afiksais (plg. lie. sangrąžos morfemą), bet šis klausimas čia plačiau nebus nagrinėjamas.

Be anksčiau minėtų klitinių įvardžių žodžio morfeminėje struktūroje, lietuvių kalbos senuosiuose raštuose aptinkamos Wackernagelio klitikais laikytinos formos (pvz., Rosinas 1995, 11). Atkreiptinas dėmesys, kad daugiau nei 80 procentų šių formų fiksuojama einančių su veiksmažodžio lytimis – matyti tendencija klitines įvardžių formas šlyti prie veiksmažodžio lyčių, tad nustatant klitinių įvardžių pozicijos sakinyje tipus stengiamasi įvertinti klitinio įvardžio santykį su veiksmažodžio forma. D. Petit yra pastebėjęs, kad baltų kalbose linkstama laikytis taisyklės, jog klitikai eina po veiksmažodžio, o kai ta taisyklė pažeidžiama – tai lenkų ar vokiečių kalbos interferencijos rezultatas (Petit 2010, 297).

Aptariant lietuvių kalbos klitinių įvardžių formų pavyzdžius sakinio struktūroje, pirminiu atspirties tašku klitinių įvardžių pozicijai nustatyti laikytinas Wackernagelio suformuluotas dėsnis, kad klitikas šlyja po pirmojo sakinio

¹ Išskyrus retus atvejus, kai klitinis įvardis galėtų būtų vertintinas kaip proklitikas.

² Visame tekste klitikai išskiriami lygybės ženklu (=). Jei tarp lygybės ženklo ir žodžio, prie kurio šlyja klitinis įvardis, nėra tarpo, reiškia, kad ir šaltinyje klitikas prijungiamas be tarpo, ir atvirkčiai.

kirčiuoto žodžio (Wackernagel 1892)³. Apie klitikų pozicijas kalbant detaliau, toliau šalia sakinio patogu skirti ir klauzos sąvoką⁴. Sakysim, A. Zalizniako, analizavusio senosios rusų kalbos klitinius įvardžius, klauza laikomi tokie atvejai (Zaliznjak 2008, 12–15):

a) paprastasis sakiny – einantis vienas pats arba kaip sudėtinio sakinio dalis (jei yra jungtukas, jis laikomas to sakinio, prieš kurį eina, dalimi) (plg. Holvoet, Judžentis 2003, 102, 116), plg. ir lie.: *PONE weifdek kaipo man netiefa daroma ira, ir darike=m Tiesa* BST Jer 3,59;

b) atskiras klauzas turi vienaarūšiai tariniai (pvz., *Европолкъ же постоянъсколко днии оу Чернигова и възвратиса в Києвъ и распусту воъ* (Zaliznjak 2008, 14) sudaro trys klauzos: 1) Jaropolkas ... *pastovėjo* ... 2) ir *grįžo* į Kijevą 3) ir *paleido* karius), plg. ir lie.: *Ir tawe ifchtrauksiu ant Szemes ir pamefû=t ant lauko* BST Ez 32,4;

c) taip pat predikatyvai (pvz., *старъ есмь и боленъ* (Zaliznjak 2008, 14) sudaro dvi klauzas: 1) *senas* esu 2) ir *ligotas*);

d) vienaarūšiai infinityvai (pvz., *не могуу ити изъ отчины своеть и со братьею своєю розоумиса* (Zaliznjak 2008, 14) sudaro dvi klauzas: 1) negaliu *iškeliauti* iš ... 2) ir *išsiskirti* su ...);

e) junginys, kurį sudaro bendratis, dalyvis, padalyvis, pusdalyvis (plg. Holvoet, Judžentis 2003, 120).

Dar keli svarbūs aptarti dalykai, norint nustatyti klauzos pradžios ribas, – kreipinys ir nesavarankiškų žodžių (dalelyčių, jungtukų) kirčiavimas klauzos pradžioje.

Lietuvių kalbos senuosiuose raštuose užfiksuota pavyzdžių, kai klitinis įvardis eina klauzoje, kuri turi kreipinį (iš vieno ar kelių žodžių), o prie jo einančio kirčiuoto žodžio šlyja klitinis įvardis, pavyzdžiui: *Wiefchpatie rodike=m kielius tawa* BPs 25,4 ‘rodyk man’, *Wanduo iz fžona duokie=m gražibe* SG I 147,6 ‘duok man’. Iš šių pavydžių matyti, kad ir po vienzodžio, ir po iš kelių žodžių sudaryto kreipinio eina veiksmažodžio forma su prišlijusiu klitiku. Teoriškai pagal Wackernagelio dėsnį klitikas turėtų eiti po pirmojo kirčiuoto žodžio, kuris minėtais atvejais ir būtų kreipinys arba pirma

³ Apie platesnes dabartinėms kalboms taikomas Wackernagelio dėsnio interpretacijas šiame straipsnyje nekalbama (žr. Zwick 1977, 19; Klavans 1982, 14; Franks, King 2000, 217; Hale 2007, 195; Petit 2008, 308).

⁴ Šis terminas lietuvių kalbotyroje tvirtos vietos dar nerado. Laikoma, kad vientisinis sakiny = viena klauza, o sudėtiniai sakiniai yra paprastai sudaryti iš dviejų klauzų (Holvoet 2009, 164).

jo dalis. Tačiau nustatyta, kad, pavyzdžiui, senojoje šiaurės rusų kalboje ilgi pradiniai konstituentai (pradžioje einantys vokatyvai, kreipiniai, pradinė tema ir fokusas, taip pat ilgi pradiniai konstituentai, kuriuos sudaro daugiau nei viena kirčiuota žodžio forma) perkelia klitikų buvimo vietą į dešinę. Panašių mechanizmų užfiksuota ir kitose kalbose, kuriose yra antrosios pozicijos klitikų (Zimmerling 2010, 22)⁵. Remiantis anksčiau išdėstytais teiginiais, manytina, kad ir lietuvių kalbos senųjų raštų klauzose, kurios turi kreipinį, klitikų vieta skaičiuotina nuo po kreipinio einančios kirčiuotos žodžio formos. Pavyzdžiui, *Wieſchpatie rodike=mi kielius tawa* BPs 25,4 ‘rodyk man’. Šiuo atveju laikoma, kad klitikas dėsningai eina po veiksmožodžio formos, kuri yra pirmasis kirčiuotas klauzos žodis.

Pasitaiko atvejų, kai aptariamoms įvardžių formos šlyja ne prie kirčiuoto žodžio, bet eina proklitikų ir enklitikų grupėje. Kitaip nei enklitikai, proklitikų ir enklitikų grupė gali eiti ir frazės pradžioje. Reikia atkreipti dėmesį ir į tai, kad proklitikas gali tiesiogiai jungtis su enklitiku, nedalyvaujant akcentiškai savarankiškam žodžiui (Zaliznjak 2008, 8). Nustatyta, kad lietuvių kalbos senuosiuose raštuose dalelytės *tik, tiktai, vėl, jau, vos, gi, ne, te, gu* gali eiti proklitikų ir enklitikų grupėje. Skiriamos tokios grupės enklizės stiprėjimo kryptimi (nuo proklitikų (a) iki enklitikų (e)):

- a) klausiamosios dalelytės *er, ar, bau, biau, bes*;
- b) prieveiksmiškos dalelytės *dar, tik, tiktai, vėl, jau, vis*;
- c) neigiamoji dalelytė *ne* ir optatyvinė *te*;
- d) *mi* ir *ti* ir iš klitinio įvardžio išriedėjęs sangrąžos formantas *si* visada yra enklitikai ir turi postpozicinę vietą po visų kirčiuotų žodžių ir klitikų, išskyrus *gi*;

e) dalelytės *gi, gu* (Ambrazas 2006, 93).

Apsibrėžus klauzos ribas ir įvertinus galimą klitiko poziciją klauzoje bei jo santykį su veiksmožodžio forma, analizuojant senuosius lietuvių kalbos tekstus, skiriami tokie galimi klitinio įvardžio formos pozicijos tipai:

1. Klitikas žodžio morfeminėje struktūroje, pavyzdžiui, *pa=mi=rodik* RPs 25,4.
2. Wackernagelio pozicijoje einantis klitikas:
 - 2.1. kai pirmasis kirčiuotas klauzos žodis nėra veiksmožodis:
 - 2.1.1. ir po klitiko eina ne veiksmožodžio forma, pavyzdžiui, *Wifur =mi wilkay apspitá* KN 17,2 ($\bar{V}^6=cl=\bar{V}$);

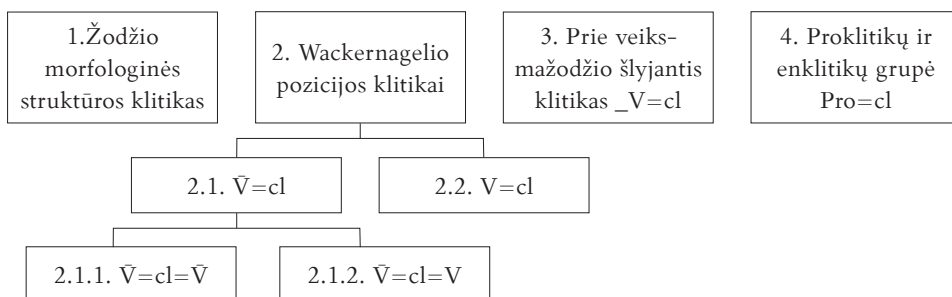
⁵ Zalizniako terminas šiam reiškiniui nusakyti – būtinas (privalomas) barjeras (Zaliznjak 2008, 47).

⁶ Taip žymima ne veiksmožodžio forma.

- 2.1.2. ir po klitiko eina veiksmažodžio forma, pavyzdžiui, *Akis =mi* ištekieia KN G 8,36 ($\bar{V}=cl=V$);
- 2.2. kai pirmasis klauzos žodis yra veiksmažodis, pavyzdžiui, *Suf-paude= m ne meylingay* KN 44,3 ($V=cl$).
3. Po veiksmažodžio formos, kuri nėra pirmasis kirčiuotas klauzos žodis, einantis klitinis įvardis, pavyzdžiui, *Atstok, grischk, ritoij dūsiū=t* BrST, Sal 3,2 ($\text{—}^7-V=cl$).
4. Proklitikų ir enklitikų grupė, pavyzdžiui, *Dušia iβ=mi to swieta waro* KN G 114,30 (Pro=cl).

Toliau lentelėje pavaizduoti lietuvių kalbos senųjų raštų klitinių įvardžių formų pozicijos tipai.

1 lentelė. **Lietuvių kalbos senųjų raštų klitinių įvardžių formų pozicijos tipai**

\bar{V} – ne veiksmažodžio forma

V – veiksmažodžio forma

cl – klitikas

— – ne klauzos pradžioje

Kaip matyti iš pateiktų tipų, galima skirti kelias pagrindines jų grupes: žodžio morfeminės struktūros (tarp veiksmažodžio priešdėlio ir šaknies), Wackernagelio pozicijos, prie veiksmažodžio formų šlyjančias ir proklitikų ir enklitikų grupėje einančias klitinių įvardžių lytis. Kai kuriais atvejais klitinio įvardžio formos poziciją sakinyje galima vertinti dvejopai, pavyzdžiui, 2.1.1, 2.1.2, 2.2 tipai galimi priskirti Wackernagelio, tačiau tiek 2.1.2, tiek 2.2 tipai galėtų būti laikomi ir klitiko, šlyjančio prie veiksmažodžio lyties, pavyzdžiais.

⁷ — reiškia ne klauzos pradžioje.

1.3. Kalbos dalys ir gramatinės formos, prie kurių šlyja klitinis įvardis

Klitikų pozicija sakinyje, priklausomai nuo fonologinių faktorių arba gramatinių šeimininko ypatybių, gali būti fiksuota, tačiau klitikai gali eiti ir laisvai. Fiksuota klitiko pozicija gali būti: 1) pozicija, nepriklausoma nuo gramatinės šeimininko klasės; 2) pozicija, priklausoma nuo šeimininko gramatinės klasės. Pirmuoju atveju klitikas sakinyje užima tam tikrą fiksuotą poziciją, nepriklausomai nuo to, koks yra jo šeimininkas, pavyzdžiui, Wackernagelio, arba antrosios pozicijos, klitikai gali šlyti prie bet kokio pirmojo kirčiuoto sakinio žodžio. Antruoju atveju klitikų pozicija priklauso nuo šeimininko gramatinės klasės. Klitikai gali šlyti prie bet kokios kalbos dalies, tačiau žinoma atvejų, kai klitikai šlyja išskirtinai prie veiksmažodžio (Vos, Veselovská 1999, 897–898; Aikhenvald 2002, 45). Pavyzdžiui, romanų kalbose klitiniai įvardžiai, šlydami prie finitinių veiksmažodžių formų, eina prepoziciškai, o jungdamiesi prie liepiamosios nuosakos veiksmažodžio formų, šlyja postpoziciškai. Dar skiriami ir pastovios vietos sakinyje neturintys klitikai, kurie šlyja prie šeimininko priklausomai nuo diskurso tipo ar kitų sąlygų (Vos, Veselovská 1999, 897–899; Aikhenvald 2002, 45–46).

2. XVI a. šaltiniai, kuriuose užfiksuota klitinių įvardžių formų

Pirmasis paminklas, kuriame randama klitinių įvardžių formų, – 1573 m. Wolfenbüttelio postilė, ankstesniuose spausdintuose lietuviškuose šaltiniuose⁸ šių formų neužfiksuota. Kalbamųjų formų rasta ir beveik visuose vėliau pasirodžiusiuose XVI a. tekstuose. Daugiausia klitinių įvardžių formų iš XVI a. paminklų yra Bretkūno raštuose (Psalmynė – 140, giesmyne – 11, Naujajame Testamente – 32, Senajame Testamente – mažiausiai⁹ 177), tiesa, Postilėje jų vos 4. Kituose XVI a. išlikusiuose paminkluose klitinių įvardžių formų vartojama ne taip gausiai.

2.1. Wolfenbüttelio postilė (1573)

Wolfenbüttelio postilėje (WP) užfiksuotos 7 klitinių įvardžių formos: 5 pirmojo asmens, pavyzdžiui, *Pane pa=mi=radai grabų tawų* 158v,6 ‘parodai

⁸ Šaltinių sąrašas teikiamas straipsnio pabaigoje.

⁹ Bretkūno Biblijos dalis – Senasis Testamentas – skaitytas iš Biblijos rankraščio fotografijų, saugomų VUB. Reikia pastebėti, kad rankraščio fotografijos skaitytos ne visos iš eilės, stengtasi patikrinti tas vietas, kurios buvo minėtos Hermanno, kad būtų galima surinkti ne tik pavienes formas, bet ir kalbėti apie jas įvertinant kontekstą bei jų poziciją sakinyje. Dėl nemažos šaltinio apimties ištinė jo studija kol kas nebuvo galima.

man', ir 2 antrojo asmens: *Neapleifio=ti nei praštofio=ti* WP 242v,14 'neapleisiu tave / tavęs nei prastosiu tave / tavęs'¹⁰.

Klitinio įvardžio formos pozicija šeimininko atžvilgiu. WP dvi klitinio įvardžio formos užfiksuotos tarp priešdėlio ir šaknies (*pa=mi=dare* 207r,25 'padarė man' ir *pa=mi=radai* WP 158v,6 'parodai man'). Kitos 5 formos eina žodžio gale, pavyzdžiui, *dawete=mi* 195v,23 'davėte man', dvi iš šių formų – veiksmožodžio su priešdėliu lytys, pavyzdžiui, *praštofio=ti* WP 242v,14 'prastosiu tave'. Įdomu tai, kad dvi pastarosios formos nėra sutrumpėjusios iki vieno priebalsio.

Klitinio įvardžio formos pozicija sakinyje. Be minėtų žodžio morfologinės struktūros atvejų, penkis kartus klitinio įvardžio forma eina Wackernagelio dėsnių pozicijoje: a) $V=cl$, 2.2 tipas, pavyzdžiui: *Neapleifio=ti nei praštofio=ti* 242v,14 'neapleisiu tave / tavęs nei prastosiu tave / tavęs' (4 atvejai); ir b) $\bar{V}=cl=\bar{V}$, 2.1.1 tipas, pavyzdžiui, *tafai=mj bralis didę abidų pa=mi=dare* 207r,26 (1 atvejis) 'tasai man brolis [...] padarė man'.

Reikia pastebėti, kad pastarajame sakinyje klitinio įvardžio forma pakartojama du kartus: *tafai=mj bralis didę abidų pa=mi=dare* 207r,25. Dar plg.: Petkevičiaus Katekizme (*Gialbie=m mane fufimilk funkibey mana* PK 52,17; *Diewe mans gialbie=m mane rodik meyle fawo* PK 89,3) ir Morkūno postilėje (*Tene =mi=gi negandiná máne* 159,14, *pá=mi=fakikit mani iáy iumus kádáy ko neteko* MP 128,38) užfiksuotus pavyzdžius.

Anot Hermanno, klitinio įvardžio *mi* vartojimas du kartus paaiškinamas tuo, kad jis įterptas antrojejoje sakinio pozicijoje, bet ir prie toliau einančio veiksmožodžio taip pat šlyjanti klitinio įvardžio forma rodo, jog rengėjas jaučia poreikį veiksmožodžiui ir klitiniam įvardžiui eiti vienas šalia kito (Hermann 1926, 16). Panašią mintį apie klitikų kartojimą senojoje rusų kalboje išsako A. Zalizniakas. Jo manymu, klitikų kartojimas – senosios ir naujosios klitikų išdėstymo taisyklės (kai klitikas, užuot užėmęs Wackernagelio dėsnių reikalaujamą vietą, įterpiamas tiesiai po jį valdančios veiksmožodžio formos) sąveikos rezultatas (Zaliznjak 2008, 54).

Gramatinės formos, prie kurių šlyja klitinis įvardis. WP 6 klitikai šlyja prie esamojo laiko tiesioginės nuosakos veiksmožodžio formų, vienas – prie įvardžio.

¹⁰ Ne visi klitiniai įvardžiai, vartojami su neigiamąja veiksmožodžio forma, vertintini kaip genityvo reikšmės (Razanovaitė 2011, 187).

2 lentelė. Klitinių įvardžių formos Wolfenbüttelio postilėje (1573)

Klitinio įvardžio asmuo, forma		Šeimininkas				Šeimininko gramatinės ypatybės		Pozicija sakinyje		Iš viso formų šaltinyje
1 sg	2sg	vksm.			ne vksm.	tiesioginė nuosaka	įvardis	2.1.1. $\bar{V}=cl=\bar{V}$	2.2. $V=cl$	
<i>mi</i>	<i>ti</i>	PRAEF-CL-RADIX	PRAEF-RADIX-CL	RADIX-CL						
5	2	2	2	2	1	6	1	1	4	7

Reikėtų pastebėti, kad, nors klitinių įvardžių formų nedaug (7), jos vartojamos ir pirmajam, ir antrajam asmeniui žymėti. Įdomu tai, kad net ir žodžio gale vartojamos klitinės įvardžių formos nesutrumpėjusios – *-mi*, *-ti* (pvz., *dawete=mi* 195v,23, *Neapleifio=ti* 242v,14). Po lygiai pasiskirsto ir klitinio įvardžio šlijimas prie veiksmažodžio su priešdėliu – dvi formos vartojamos veiksmažodžio su priešdėliu gale, dvi – tarp priešdėlio ir šaknies. Sakinyje daugiausia klitinių įvardžių formų (5) eina po pirmojo kirčiuoto klauzos žodžio, iš kurių 4 kartus pirmasis žodis – veiksmažodžio forma. Užfiksuotas ir klitinio įvardžio kartojimo atvejis (*tafai=mi bralis didē abidū pa=mi=dare* 207r,25), iš kurio matyti klitinių įvardžių polinkis eiti greta veiksmažodžio.

2.2. Vilento enchiridionas ir „Evangelijos bei Epistolos“ (1579)

Šiame šaltinyje rasta tik viena pirmojo asmens klitinio įvardžio forma, einanti tarp būtojo kartinio laiko veiksmažodžio formos priešdėlio ir šaknies: *Tq Cetechifma alba Chrikfczionifchka moksla tokiu trumpu ir prastu a pygu budu padariti pri=mi=werte ir prifilia dideghi raudingoghi reika kurę nefeney ifchtiriau kada vijitatoru buwau* Ench 1,5 ‘privertė mane’.

2.3. Bretkūno giesmynas (1589)

Bretkūno giesmyne (BGD) rasta 11 klitinių įvardžių formų, viena iš jų – antrojo (*Dieus humai gali=t apwerfti* 119,15 ‘gali tave’), likusios – pirmojo asmens, pavyzdžiui, *Imke=m Rankafna tawa / Diewe tikras ifchgi bedas / Gelbeke=m pafstaramē* 92,16–17 ‘imk mane’, ‘gelbėk mane’.

Kaip jau minėta, anksčiau skelbtuose giesmių tekstuose klitinių įvardžių formos nevartotos. Žinoma, kad Bretkūno giesmyne 42 iš 76 giesmių yra perspausdintos iš Mažvydo Giesmių krikščioniškų, o 34 giesmių tekstai skelbti pirmą kartą (Michellini 2001, 7–8). Patikrinus Bretkūno rinkinio giesmes,

kuriose vartojamos klitinių įvardžių formos (*TAwepf schaukiu Iefu Chrifte, PON wisgalis / Tawa βodis, TAwim Diwe tikiēiaufi, O Diwe Malonus buki, O Diwe man Malonus buk, DIEkuii taw miels Pone*), paaiškėjo, kad visos šios giesmės yra išspausdintos pirmą kartą, greičiausiai verstos iš 1561 m. (arba vėlesnio perspausdinimo) vokiško giesmyno Geistliche Lieder (Michelini 2001, 8). Taigi aiškiai matyti, kad ankstesnių vertimų Bretkūnas nekeitė, tačiau savo paties verstose giesmėse klitines įvardžių formas vartojo.

Klitinio įvardžio formos pozicija šeimininko atžvilgiu. Giesmyne užfiksuotos trys veiksmažodžių su priešdėliu formos, prie kurių šlyja klitiniai įvardžiai, tačiau tik viena iš jų eina pozicijoje tarp priešdėlio ir šaknies (*Nu=mi=mafɔk 93,17* ‘numazgok mane’). Kitais atvejais klitinio įvardžio lytys šlyja veiksmažodžio formos gale ir yra sutrumpėjusios iki vieno priebalsio, pavyzdžiui: *Dūke=m 79,20* ‘duok man’, *Gelbeke=m 92,17* ‘gelbėk mane’.

Klitinio įvardžio formos pozicija sakinyje. 6 kartus klitiniai įvardžiai šlyja V=cl, pavyzdžiui, *Dūke=m linkšmai numirti 79,20* ‘duok man’ (1 atveju – kai šeimininkas eina po kreipinio, pvz., *Diw gelbėki=m 113,7* ‘gelbėk mane’); ir nustatyti keturi __-V=cl tipo pavyzdžiai (pvz., *Gale manam ne praftoke=m 113,8* ‘neprastok mane’).

Gramatinės formos, prie kurių šlyja klitinis įvardis. Pirmojo asmens klitiniai įvardžiai šlyja tik prie liepiamosios nuosakos veiksmažodžio formų, antrojo asmens įvardis – prie tiesioginės nuosakos veiksmažodžio formos.

3 lentelė. Klitinių įvardžių formos Bretkūno giesmyne (1589)

Klitinio įvardžio asmuo, forma			Šeimininkas			Šeimininko gramatinės ypatybės		Pozicija sakinyje		Iš viso formų šaltinyje
1 sg		2 sg	vksm.			liepiamoji nuosaka	tiesioginė nuosaka	2.2. V=cl	3. _V=cl	
<i>mi</i>	<i>m</i>	<i>t</i>	PRAEF-CL-RADIX	PRAEF-RADIX-CL	RADIX-CL					
1	9	1	1	3	7	10	1	6	4	11

Iš lentelėje teikiamų duomenų matyti, kad panašiai kaip ir prieš tai aptartuose Bretkūno raštuose giesmyne klitinių įvardžių formos šlyja tik prie veiksmažodžio lyčių, dažniausiai – liepiamosios nuosakos formų, ir sakinyje jos eina: a) arba po veiksmažodžio, kuris yra pirmasis klauzos žodis; arba

b) po veiksmazodžio, kuris nėra pirmasis klauzos žodis. Pastebėtina ir tai, kad iš trijų galimų formų tik vienu atveju pasirenkama vartoti klitinį įvardį tarp priešdėlio ir šaknies.

2.4. Bretkūno Biblijos vertimas (1579–1590)

Iš Bretkūno Senojo Testamento (BST) kol kas žinomos 177 formos (žr. ankstesnę pastabą 9 išnašoje), dvi iš jų – antrojo asmens, pavyzdžiui, *Ir tawe ifchtrauksi ant Szemes ir pamefũ=t ant lauko* Ez 32,4 ‘pamesiu tave’, likusios – pirmojo asmens, pavyzdžiui, *mana tarnas nu=mi=wile* 2 Sam 19,27 ‘nuvyłė mane’. Naujajame Testamente rastos 29 pirmojo ir 3 antrojo asmens klitinių įvardžių formos, pavyzdžiui: *Atleifkite=m ta grieka* 2 Kor 12,13 ‘atleiskite man’, *Buk wiernas iki Smerczio, tada duofjuo=t Karuna fziwato* Apr 2,10 ‘duosiu tau’. Psalmynė (BPs) – 140 pirmojo asmens klitinių įvardžių formų¹¹.

Klitinio įvardžio formos pozicija šeimininko atžvilgiu. Visoje Biblijoje 213 kartų klitinis įvardis eina šeimininko gale (iš jų 118 veiksmazodžių su priešdėliu), tokiais atvejais klitikas yra sutrumpėjęs (-m, -t), pavyzdžiui: *Tileket, dũkite=m kalbeti, tiesa kalbu* Job 13,13 ‘duokite man’, *Ir tawe ifchtrauksi ant Szemes ir pamefũ=t ant lauko* Ez 32,4 ‘pamesiu tave’. 36 kartus forma užfiksuota žodžio morfeminėje struktūroje – tarp priešdėlio ir šaknies, pavyzdžiui, *Pa=mi=sakik wiena, iei szinnai?* Job 5,1 ‘pasakyk man’, *Ne=mi=buk* Lk 11,7 ‘nebūk man’.

Klitinio įvardžio formos pozicija sakinyje. Klauzoje daugiausia V=cl tipo atvejų (282, iš jų 41 kartą po kreipinio), pavyzdžiui: *Turekes tu garbe pirm manens, ir uszmeske=m czesa* Iš (2 Moz) 8,5 ‘užmesk man’, *Meldzama dũki=m mař wandinio gerti* Ts 4,19 ‘duok man’, *Sakikite=m wis kurie pó Sakonũ norit bũti* Gal 4,21 ‘sakykite man’.

30 kartų užfiksuotas __V=cl tipas, pavyzdžiui, *Ir Dowidas prisiekẽ [= prisieke=m]* 1 Sam 24,22 ‘prisiekė man’.

Vieną kartą BST rastas $\bar{V}=cl=\bar{V}$, pavyzdžiui, *aczi=m nu mana moteri* Pr (1 Moz) 29,21 ‘ači man’. Pastebėtina, kad interjekcija *ači* reiškia veiksmažodį ‘duokš, duok šen, eikš šen’, LKŽ^e). Atsižvelgus į tai, kad, išskyrus šį atvejį,

¹¹ Pirmą kartą Dovydo psalmyną į lietuvių kalbą 1580 m. išvertė Jonas Bretkūnas. Šį psalmyną Jonas Rėza redagavo ir 1625 m. išleido. XVIII a. psalmynas kartu su Naujuoju Testamentu išleistas dar keturis kartus: 1728 m., 1740 m., 1749 m. – Pilypo Ruigio parengti leidimai ir 1755 m. – Adomo Fridricho Šimelpenigio jaunesniojo parengtas leidimas. Daugiau apie klitinių įvardžių vartosenos pokyčius vienoje iš Senojo Testamento knygų – Dovydo psalmyno – XVI–XVIII a. leidimuose žr. Razanovaitė 2011, 185–195.

visos klitinių įvardžių formos BST šlyja prie veiksmažodžio lyčių, manytina, kad klitinis įvardis šlyja būtent dėl veiksmažodinės interjekcijos reikšmės.

Gramatinės formos, prie kurių šlyja klitinis įvardis. BB klitiniai įvardžiai šlyja prie veiksmažodžio lyčių: daugiausia formų vartojama su liepiamosios (322 atvejai), gerokai rečiau – su tiesioginės (25 atvejai) nuosakos formomis; vienąsyk klitikas šlyja prie interjekcijos.

4 lentelė. Klitinių įvardžių formos Bretkūno Biblijos vertime (1579–1590)

Šaltinis	Klitinio įvardžio asmuo, forma		Šeimininkas					Šeimininko gramatinės ypatybės			Pozicija sakinyje			Iš viso formų šaltinyje	
	1 sg		2 sg	vksm.			ne vksm.	liepiamoji nuosaka	tiesioginė nuosaka	interjekcija	2.1.1. $\bar{V}=cl=\bar{V}$		2.2. $V=cl$		3. $_V=cl$
	<i>mi</i>	<i>m</i>	<i>t</i>	PRAEF-CL-RADIX	PRAEF-RADIX-CL	RADIX-CL									
BST	27	148	2	27	50	99	1	162	14	1	1	128	21	177	
BNT	7	22	3	7	10	15		25	7			23	2	32	
BPs	2	138		2	58	60		135	5			131	7	140	
Iš viso	36	308	5	36	118	174	1	322	26	1	1	282	30	349	

Iš teikiamų duomenų matyti, kad daugiausia pasitaikė pirmojo asmens klitinių įvardžių formų (-*m*). Iš užfiksuotų 154 veiksmažodžių su priešdėliu, tarp priešdėlio ir šaknies yra tik 36 atvejai, t. y. vos daugiau nei 23 proc. atvejų klitinio įvardžio forma yra įterpiama žodžio morfeminėje struktūroje – tarp veiksmažodžio priešdėlio ir šaknies.

Klitinės įvardžių formos, išskyrus vieną BST pavyzdį, šlyja tik prie veiksmažodžio formų, daugiausia – liepiamosios nuosakos. Sakinyje veiksmažodžių formos, po kurių šlyja klitiniai įvardžiai, eina arba kaip pirmasis kirčiuotas klauzos žodis (282), arba ne pirmasis (30). Vieną kartą užfiksuotas klitinis įvardis, prišlijęs prie interjekcijos, kuri vertintina kaip pirmasis klauzos kirčiuotas žodis.

2.5. Bretkūno postilė (1591)

Kitaip nei kituose Bretkūno raštuose, postilėje klitinių įvardžių formų užfiksuota nedaug – 4 klitinių įvardžių formos, šlyjančios prie liepia-

mosios nuosakos neigiamųjų veiksmažodžio formų: *Tada ghi atfigriβufi bila iam: Rabbuni / tai iffigulda / Pone / Bila /iei JEfus ne=mi=krutink / nefa afch dabar neuββengiau mana Diewop II 33,21; A Krijtus ginnefi bilodams / Ne=mi=krutink Maria / nefa afch dabar neuββengiau mana Diewop I 401,2 ‘nekrutink mane / manęs’; Item Pone nei=mi=korok tawa ruftibeie / nei kofnike=m tawa kerfchte II 304,7 ‘nekorok, nekoznyk mane / manęs’.*

Iš pateiktų formų matyti, kad šlydamas prie veiksmažodžio su priešdėliu klitikas įsiterpia tarp priešdėlio ir šaknies, o prie veiksmažodžio be priešdėlio (kuris yra pirmasis kirčiuotas klauzos žodis) – jungiasi gale: *nei kofnike=m tawa kerfchte II 304,7*. Vienu atveju klitinio įvardžio forma eina klitikų grupėje po kreipinio: *Item Pone nei=mi=korok tawa ruftibeie II 304,7*.

2.6. Petkevičiaus katekizmas (1598)

Merkelio Petkevičiaus katekizme rastos 5 pirmojo asmens klitinių įvardžių formos. Jos šlyja nepriešdėlinių veiksmažodžių gale, dvi iš jų – prie liepiamosios nuosakos, kitos trys – prie tiesioginės nuosakos formų. Klitinių įvardžių lytys eina po pirmojo klauzos kirčiuoto žodžio, kuris yra veiksmažodis (V=cl), pvz., *Svdiki=m pone iβwifk nekatte (!) mano 51,13 ‘sūdyk mane’* (vieną kartą klauzos pradžia – po kreipinio).

5 lentelė. Klitinių įvardžių formos Petkevičiaus katekizme (1598)

Klitinio įvardžio asmuo, forma	Šeimininkas	Šeimininko gramatinės ypatybės		Pozicija sakinyje	Iš viso formų šaltinyje
1 sg	vksm.	liepiamoji nuosaka	tiesioginė nuosaka	2.2. V=cl	
<i>m</i>	RADIX-CL				
5	5	2	3	5	5

Apibendrinant 5 lentelėje teikiamus duomenis matyti, kad vartojamos tik pirmojo asmens klitinių įvardžių formos, kurios šlyja prie veiksmažodžio lyčių ir eina po pirmojo kirčiuoto klauzos žodžio.

2.7. Daukšos postilė (1599)

Lietuvių senosios raštijos istorijoje Daukšos raštams (postilei ir katekizmui) tenka išskirtinė vieta, nes jie kirčiuoti. Tokie duomenys analizuojant klitinių įvardžių formas būtų ypač svarbūs, tačiau tenka apgailestauti, kad dėl kirčiavimo nenuoseklumo (Petit 2010, 262) ir nedidelio šių formų kiekio negalima daryti reikšmingesnių išvadų. Tik iš kelių pavyzdžių (*Pa=mi=rôdik 84,24 ‘parodyk man’, pa=ti=rôdifu 250,29 ‘parodysiu tau’, Parôdiki=m 64,35 ‘parodyk man’*) galima įsitikinti, kad klitinio įvardžio forma nėra kirčiuojama.

DP rasta 12 klitinių įvardžių formų. 5 pirmojo asmens, pavyzdžiui, *Paródiki=m / tieg / kur tatái paraßita?* 64,35 ‘parodyk man’, *Wießpatie prilaißki=m’ pirm’ paraußi Tewa manaii* 512,8 ‘prileisk mane’, ir 7 antrojo asmens klitinių įvardžių formos, pavyzdžiui, *Nóriegu pa=ti=ródifiu ioß ir taffái wêikalás yí Dwáfios* 250,29 ‘parodysiu tau’, *O teip’ teikiu=í pažikis kú grêiczëus* 170,33 ‘teikiu tau’.

Be dviejų pirmojo ir antrojo asmens formų žodžio morfeminėje struktūroje, viena pirmojo asmens klitinio įvardžio forma eina proklitikų ir enklitikų grupėje, viena po pirmojo kirčiuoto klauzos žodžio (įvardžio). Po veiksmažodžio užfiksuoti 8 pavyzdžiai: kai veiksmažodis yra pirmasis kirčiuotas klauzos žodis (4 atvejai) ir kai veiksmažodis nėra pirmasis kirčiuotas klauzos žodis (4 atvejai).

6 lentelė. Klitinių įvardžių formos Daukšos postilėje

Klitinio įvardžio asmuo, forma				Šeimininkas				Šeimininko gramatinė forma				Pozicija sakinyje				Iš viso formų šaltinyje	
1 sg		2 sg		vksm.			ne vksm.	liepiamoji nuosaka	tiesioginė nuosaka	būsimasis laikas	dalelytė	įvardis	2.1.2. $\bar{V}=cl=V$	2.2. $V=cl$	3. $_V=cl$		4. $pro=cl=(cl)$
<i>mi</i>	<i>m</i>	<i>ti</i>	<i>t</i>	PRAEF-CL-RADIX	PAREF-RADIX-CL	RADIX-CL											
3	2	1	6	2	4	4	2	3	4	3	1	1	1	4	4	1	12

Daukšos postilėje matyti klitinių įvardžių įvairovė formų atžvilgiu – užfiksuotos ir sutrumpintos, ir nesutrumpintos klitinių įvardžių pirmojo ir antrojo asmens formos. Daugiau atvejų klitiniai įvardžiai šlyja prie veiksmažodžio formų (morfeminėje struktūroje – 2 pavyzdžiai, veiksmažodžio su priešdėliu ir be priešdėlio gale po 4 formas). Po kartą klitinis įvardis šlyja prie dalelytės (kuri eina proklitiko pozicijoje) ir įvardžio.

2.8. Malda, ieib išchganitingai numirtumbei (1600)

Maldoje užfiksuotos dvi pirmojo asmens klitinių įvardžių lytys: *Dúki=m linkfma gala* XLVIII,9 ‘duok man’, *Apfaugoke=m núg piktos ir noglos Smer-ties / ir núg amßino praßudimo* MT XLVIII,16 ‘apsaugok mane’. Kaip matyti iš

teikiamų pavyzdžių, formos vertintinos kaip vartojamos po pirmojo klauzos kirčiuoto žodžio, kuris yra veiksmažodis (V=cl).

2.9. Apie Popieszischkaie Missche (1600)

APM vartojamos dvi pirmojo asmens (pvz., *Tad meldczu jakikim wienok* 12r,4 ‘sakyk man) ir viena antrojo asmens (*Ir meldczũ=t* 5r,17 ‘meldžiu tave’) klitinio įvardžio forma. Visos formos šlyja po pirmojo klauzos kirčiuoto žodžio, kuris yra veiksmažodis (V=cl) (vienu atveju – po kreipinio: *Ir meldczems jakiki=m wienok* 12r,4). Nors formų šaltinyje nedaug, užfiksuota ne tik pirmojo, bet ir viena antrojo asmens klitinio įvardžio forma. Klitiniai įvardžiai eina veiksmažodžio formų gale, vienas iš jų – priešdėlinis.

2.10. Morkūno postilė (1600)

Morkūno postilėje (MP) užfiksuota 30 klitinių įvardžių formų: 6 pirmojo (pvz., *pá=mi=fakikit mani iáy iumus kádáy ko neteko* 128,38 ‘pasakykit man’) ir 24 antrojo (pvz., *Duoczia=t* aß tawi mano miełas Pone III 59b,1 ‘duočiau tau’) asmens formos.

Klitinio įvardžio formos pozicija šeimininko atžvilgiu. MP rasta 12 veiksmažodžio su priešdėliu formų, prie kurių šlyja klitinis įvardis, iš jų 8 klitinio įvardžio formos eina pozicijoje tarp priešdėlio ir šaknies (pvz., *nu=mi=gijiušk teypag koki Ananioßiu* III 15b,7 ‘nusiųsk mane gi’, *Nes pá=mi=fákik kursay ur judas swietá to* III 50,9 ‘pasakyk man’), kitos – žodžio formos gale (pvz., *bat pridawe=t ant to ißminti* 370,33 ‘pridavė tau’, *priduoßi=t rodos top biaurop ingiimop tawo* 357,13 ‘priduos tau’). Šlydamas prie veiksmažodžio be priešdėlio ir kitų formų, klitinis įvardis eina žodžio formos gale (18 atvejų) (pvz., *O teyp rodiiuo=t saugokis to pilnay* 329,1 ‘rodiju tau’, *Nes iáy=ti jákau dayktus žiámes* 229b,40 ‘jei tau’).

Klitinio įvardžio formos pozicija sakinyje. 8 klitinių įvardžių formos terpiasi žodžio morfeminėje struktūroje. Ypač įdomus vienas pavyzdys: *O báuk káip ghis Baukie / ir kangi manifákáy dárít mano mielás Pone / nu=mi=gifiušk teypag koki Ananioßiu* III 15b,7. Iš pateikto pavyzdžio matyti, kad klitinis įvardis šlyja ne tiesiai prieš veiksmažodžio formą, bet po jo dar eina dalelytė *gi* ir tik tada veiksmažodžio forma.

MP 16 kartų klitinis įvardis šlyja po pirmojo klauzos kirčiuoto žodžio, kuris yra veiksmažodžio forma (2.2 tipas, V=cl) (vienas iš jų – po kreipinio), pavyzdžiui, *O átwerte=t tau ßwenta karáliste fáwo / negiduokim ghiemus pátiechos* 23,14 ‘atvertė tau’.

4 kartus klitinio įvardžio forma užfiksuota po veiksmažodžio formos, kuri nėra pirmasis kirčiuotas klauzos žodis (3 tipas, __V=cl), pavyzdžiui, *O tátáy*

duomie=t už pakuta 176b,10, *Jau faugok Pone Diewe / idant nebutun=t bilotá* 265,30.

Rastas vienas pavyzdys, kai pirmasis kirčiuotas klauzos žodis nėra veiksmažodžio forma (jungtukas) ir po klitiko eina veiksmažodžio forma (2.1.2. tipas, $\bar{V}=cl=V$), pavyzdžiui, *Biloia iámuy Ponas: Nes iáy=ti* Jákau dayktus žiámes / o ne ißmáney / o tátáy efi Mokitoies Izráelaus 229b,40.

Viena forma vertintina kaip einanti proklitikų ir enklitikų grupėje (4.1 tipas, (Pro=cl): *Tene =mi=gi negandiná máne teipag nieko griekas* 159,1. Kaip matyti iš pateikto pavyzdžio, klitinis įvardis eina po optatyvinės ir neigiamosios dalelytės prieš dalelytę *gi*. Šiuo atveju atspindima Ambrazo nustatyta enklizės stiprėjimo grupė (Ambrazas 2006, 93), kur klitiniai įvardžiai *mi*, *ti* eina prieš dalelytę *gi*.

Gramatinės formos, prie kurių šlyja klitinis įvardis. Daugeliu atveju klitinio įvardžio forma šlyja prie veiksmažodžio lyčių (28) (liepiamosios (5), tariamosios (4) ir tiesioginės (19) nuosakos), tačiau užfiksuota ir atvejų, kai klitinio įvardžio forma šlyja po dalelytės ar jungtuko: *Tene =migi negandiná máne teipag nieko griekasa* 159,14 ir *Biloia iámuy Ponas: Nes iáy=ti* Jákau dayktus žiámes 229b,40.

7 lentelė. Klitinių įvardžių formos Morkūno postilėje (1600)

Klitinio įvardžio asmuo, forma				Šeimininkas				Šeimininko gramatinė forma				Pozicija sakinyje					
1 sg		2 sg		vksm.			ne vksm.	liepiamoji nuosaka	tiesioginė nuosaka	tariamoji nuosaka	dalelytė	jungtukas	2.1.2. $\bar{V}=cl=V$	2.2. $V=cl$	3._ $V=cl$	4. $pro=cl=(cl)$	
<i>mi</i>	<i>m</i>	<i>ti</i>	<i>t</i>	PRAEF-CL- RADIX	PAREF- RADIX-CL	RADIX-CL											
5	1	7	17	8	4	16	2	5	19	4	1	1	1	16	4	1	30

Iš pateiktų duomenų matyti, kad, skirtingai nei anksčiau aptartuose kituose XVI a. šaltiniuose, MP užfiksuota kur kas daugiau antrojo asmens klitinių įvardžių (24) nei pirmojo (6). Reikia pastebėti, kad iš visų prieš tai aptartų šaltinių MP ryškiai skiriasi ir pozicijų sakinyje tipais. Nors dažniausiai pasitaikantys pozicijos sakinyje tipai yra tokie pat, kaip ir kituose aptartuose

šaltiniuose (kai klitinis įvardis klauzoje eina po pirmojo kirčiuoto žodžio, kuris yra veiksmažodžio forma (16 atvejų), ir po veiksmažodžio formos, kuri nėra pirmasis kirčiuotas klauzos žodis (4 atvejai)), minėtini ir po vieną kartą klauzoje einantys klitiniai įvardžiai po pirmojo kirčiuoto žodžio, kuris nėra veiksmažodžio forma, ir proklitikų bei enklitikų grupėje.

3. Apibendrinamosios pastabos

Iš viso XVI a. šaltiniuose užfiksuotos 424 klitinės įvardžių formos¹², daugiausia jų vartojama Bretkūno raštuose (364), kituose tekstuose rasta tik po kelias ar keliolika formų. Žinoma, reikia atkreipti dėmesį į tai, kad tekstų apimtis nevienoda.

1. Klitinio įvardžio formos dažniausiai vartojamos pirmajam asmeniui žymėti ($-m$ – 328 formų, $-mi-$ – 56). Antrojo asmens užfiksuota 40 pavyzdžių ($-ti$ – 10 ir $-t$ – 30). Pastebėtina, kad daugiausia antrojo asmens klitinių įvardžių formų (17) vartojama viename šaltinyje – Morkūno postilėje.

2. Užfiksuota daugiau nei dvigubai atvejų, kai klitinis įvardis eina veiksmažodžio su priešdėliu gale, o ne tarp priešdėlio ir šaknies (133 : 52). Įdomu tai, jog literatūroje nurodoma, kad klitinis įvardis „dažnai įsiterpia tarp priešdėlio ir šaknies“ (Ambrasas 2006, 83), tačiau bent jau XVI a. klitinių įvardžių vartoseną rodo, kad šie atvejai tesudaro kiek daugiau nei 28 %.

3. Išskyrus kelis pavyzdžius (kai klitinis įvardis šlyja prie dalelytės, jungtuko, interjekcijos ir įvardžio *tasai*), kalbamosios lytys eina su veiksmažodžio formomis – dažniausiai liepiamosios nuosakos (353). Palyginti nedaug lyčių šlyja prie esamojo laiko tiesioginės nuosakos formų (60), retai tokios formos eina su tariamosios nuosakos (4) ir būsimojo laiko (3) lytimis.

4. Žiūrint klitinių įvardžių pozicijos sakinyje, matyti, kad vyrauja du pagrindiniai tipai: (a) daugiausia atvejų (323) klitikai šlyja prie veiksmažodžio formos, kuri yra pirmasis kirčiuotas klauzos žodis ($V=cl$); (b) 42 atvejais klitiniai įvardžiai eina po veiksmažodžio formos, kuri nėra pirmasis kirčiuotas klauzos žodis ($_V=cl$). Keturis kartus klitinio įvardžio forma eina po pirmojo kirčiuoto klauzos žodžio, kuris nėra veiksmažodžio forma ir po jo nėra veiksmažodžio formos ($\bar{V}=cl=\bar{V}$). Trys atvejai priskirtini enklitikų ir proklitikų grupei ($Pro=cl$).

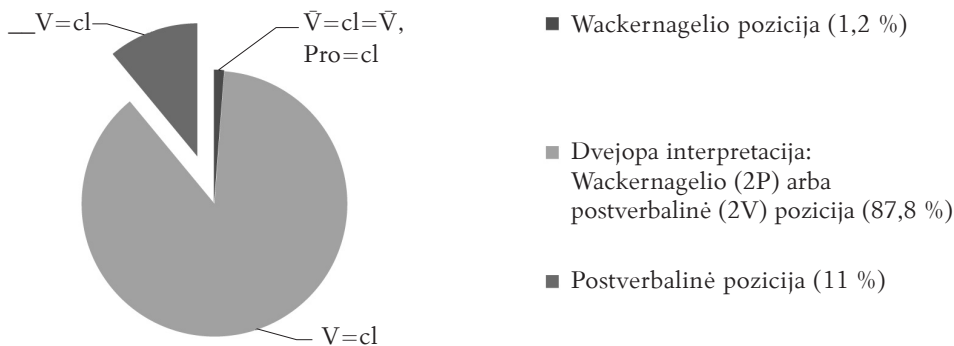
Pirmuoju atveju, kai klitiniai įvardžiai eina po pirmojo kirčiuoto žodžio, kuris yra veiksmažodžio forma ($V=cl$), jų vietą sakinyje galima vertinti dvejopai: ir kaip Wackernagelio pozicijoje einanti, ir kaip prie veiksmažodžio

¹² Apibendrinamoji XVI a. šaltiniuose užfiksuotų klitinių įvardžių formų vartojimo atvejų lentelė teikiama priede.

formos šlyjantį klitiką. Atkreiptinas dėmesys į tai, kad užfiksuoti ir 42 pavyzdžiai, kai veiksmažodžio forma, prie kurios šlyja klitinis įvardis, nėra pirmasis kirčiuotas klauzos žodis ($_V=cl$), bet nepastebėta atvejų, kad klitinis įvardis šlytų prie ne veiksmažodžio formos, kuri būtų ne pirmasis kirčiuotas klauzos žodis (7 atvejais, kai klitinis įvardis klauzoje eina po pirmojo kirčiuoto žodžio, šeimnininkas yra įvardis, dalelytė, jungtukas, interjekcija).

Viena vertus, galima sakyti, kad XVI a. klitinių įvardžių formos gana gerai išlaiko Wackernagelio poziciją, kita vertus, prie 42 pavyzdžių, kai klitinis įvardis klauzoje šlyja ne po pirmojo kirčiuoto žodžio, bet prie veiksmažodžio formos, pridėjus dar ir kitus atvejus, kai klitiko šeimnininkas yra veiksmažodis, Wackernagelio pozicijoje būtų galima skaičiuoti tik 7 minėtus atvejus, kai klitiko šeimnininkas yra ne veiksmažodžio forma (plg. 8 pav.).

Apskaičiavus procentais išeina, kad Wackernagelio pozicijoje užfiksuotų klitinių įvardžių formų yra 1,2 procento, prie veiksmažodžio šlyjančių klitinių įvardžių formų – 11 procentų ir 87,8 procentai formų galimi vertinti dvejopai – ir kaip Wackernagelio pozicijos, ir kaip prie veiksmažodžio šlyjančios klitinių įvardžių formos, t. y. labai didelė Wackernagelio pozicijos atvejų yra po veiksmažodžio. Čia dar reikėtų paminėti 52 klitinio įvardžio, einančio žodžio morfeminėje struktūroje atvejus – tarp veiksmažodžio priešdėlio ir šaknies. Minėti faktai rodo, kad daugiau nei 99 procentai klitinių įvardžių formų šlyja prie veiksmažodžio formų.

8 pav. XVI a. raštų klitinių įvardžių formų pozicijos sakinyje tipų pasiskirstymas.

Pastebėta, kad jei slavų kalbose klitiniai įvardžiai neina antrojoje sakinio pozicijoje, tada beveik visada šlyja po veiksmažodžio formos (Gribble 1998, 194–195). Manoma, kad senoji bažnytinė slavų kalba tradiciškai paiso

Wackernagelio dėsnio (Lunt 2001, 77), tačiau aiškiai rodo ir klitinių įvardžių polinkį eiti greta veiksmažodžio (Migdalski 2006, 167–169). Taigi panašiai, kaip ir slavų kalbose, XVI a. lietuvių kalbos senuosiuose raštuose klitiniai įvardžiai rodo stiprią tendenciją eiti greta veiksmažodžio lyčių (plg. Petit 2010, 289–290), nors yra atvejų, kurie galimi vertinti ir kaip einantys Wackernagelio pozicijoje.

Priedas. XVI a. šaltiniuose užfiksuotų klitinių įvardžių formų vartojimo atvejai.

Šaltinis	Klitinio įvardžio asmuo, forma				Šeimnininkas				Šeimnininko gramatinės ypatybės							Pozicija sakinyje				Iš viso formų šaltinyje	
	1 sg		2 sg		vksm.				vksm.							2.1.1. $\bar{V}=cl=\bar{V}$	2.2. $V=cl$	3. $-V=cl$	4. $pro=cl=(cl)$		
	<i>mi</i>	<i>m</i>	<i>Ti</i>	<i>t</i>	PRAEF-CL-RADIX	PRAEF-RADIX-CL	RADIX-CL	ne vksm.	liepiamoji nuosaka	tiesioginė nuosaka	tariamoji nuosaka	būsimasis laikas	įvardis	dalytė	interjekcija						jungtukas
WP 1573	5		2		2	2	2	1					1				1	4			7
VE 1579	1				1				1	6											1
BPs 1580	2	138			2	58	80		135	5								131	7		140
BGD 1589	1	9		1	1	3	7		10	1								6	4		11
BST 1590	27	148		2	27	50	99	1	162	14					1		1	128	21		177
BNT 1590	7	22		3	7	10	15		25	7								23	2		32
BP 1591	3	1			2		2		4					1				1		1	4
PK 1598		5					5		2	3								5			5
DP 1599	3	2	1	6	2	4	4	2	3	4		3	1	1			1	4	4	1	12
MT 1600		2				1	4		4	1								5			2
Malda 1600	2			1		1	1		2									2			3
MP 1600	5	1	7	17	8	4	16	2	5	19	4			1	1	1	1	14	6	1	30
Iš viso	56	328	10	30	52	133	235	6	353	60	4	3	2	3	1	1	4	323	42	3	424

THE FIRST AND THE SECOND SINGULAR PERSONAL PRONOMINAL CLITICS IN THE 16th CENTURY LITHUANIAN TEXTS

Summary

This article analyzes the forms of the personal pronominal clitics in the 16th century Lithuanian texts in accordance with some criteria identifying and characterizing clitics (e. g. Aikhenvald 2002; Vos, Veselovská 1999). One of the aims is to define the position of clitics in relation to their host as well as their position in a clause. The position of personal pronominal clitics also often depends on their host's grammatical form. The criteria chosen to identify and characterize clitics allow to evaluate the personal pronominal clitics in Lithuanian texts of the 16th century systematically.

The results show a high rate of personal pronominal clitics attached to the first accented word of a clause, which is a verb (87.8 %). It has to be mentioned that 11 % of the cases show personal pronominal clitics attaching to a verb which is not the first accented word of a clause.

It has been noted that the Slavic languages exhibit a tension between two tendencies: 1) to observe Wackernagel's Law and hold the second position in a sentence / clause; and 2) to follow the word to which they relate most closely. Personal pronominal clitics, if they are not in the second position, almost always occur after a verb (Gribble 1988, 194–195). Old Church Slavonic is considered to be a language which has traditionally been analyzed as a language obeying Wackernagel's Law (Lunt 2001, 77), however, it shows a clear tendency of pronominal clitics to stay adjacent to a verb (Migdalski 2006, 167–169).

The same phenomenon is observed in Old Lithuanian – although the pronominal clitics in the Old Lithuanian texts are considered to be enclitics (Zinkevičius 1981, 49), i. e. obeying the Wackernagel's Law and holding the second position in a sentence, it should be noted that most of the pronominal clitics tend to stay adjacent to a verb, even if the verb is not the first word of a clause.

ŠALTINIAI

APM – APIE POPIESZISCHKAIE MISSCHE, D. Ægidius Hunnius. Kartu su: Margarita Theologica CONTINENS METHODICAM EXPLICATIONEM [...] Zemečžuga Theologifchka Kuri Sawieie aptur / trumpa parodima / ir ifchguldimā / Wiriaufiūiu dāliu moxlo Chrikfconifchkoio / pro Bažnicžes ir Ifchkallas Orthodoxifchkofes Confesfies Auguštanos / alba Sassu. O nu Lituwifchkai jra perguldita per Simona Waifchnora warnifchki Plebona Ragaines Ifchfpaufta Karaliaucziuiē Prufu / per Iurgi Ofterbergera / mætūfā Chrištaus 1600. (Elektroninis tekstas 2003, rengė Vilma Zubaitienė, konkur-

dancijos rengė V. Zubaitienė, Vytautas Zinkevičius, <http://www.lki.lt/seniejirastai/db.php?source=36>).

BB – [Jonas Bretkūnas,] BIBLIA tatai eŖti WiŖsas Schwentas RaŖschtas, LietuwiŖchkaï pergulditas per Janą Bretkuną Lietuvos Pleboną Karalia[u]cziue. 1590; GStA PK: XX. HA, StU Kgb. 44–51; rankraŖtis. Fotokopijos: VUB: F1–D 519–526.¹³

BGD – [Jonas Bretkūnas,] GieŖmes Duchauanas [...] IŖŖpauŖtas Karaliaucziue / per Iurgi OŖterbergera 1589. (Elektroninis tekstas 2002, rengė Ona Aleknavičienė, Ineta Krampaitė, konkordancijos rengė O. Aleknavičienė, Vytautas Zinkevičius, <http://www.lki.lt/seniejirastai/db.php?source=12>).

BKa – [Jonas Bretkūnas,] Kancionalas nekuru GieŖmiu [...] IŖŖpauŖtas Karaliaucziue / per Gurgi OŖterbergera 1589. (Elektroninis tekstas 2002, rengė Ona Aleknavičienė, Ineta Krampaitė, konkordancijos rengė O. Aleknavičienė, Vytautas Zinkevičius, <http://www.lki.lt/seniejirastai/db.php?source=13>).

BKo – [Jonas Bretkūnas,] KOLLECTAS Alba PaŖŖpalitas Maldas [...] iŖch WokiŖchko lieŖzuwiwo / ing LietuwiŖchka pergulditas / Per Iana Bretkuna. M. D. LXXXIX. [1589]. (Elektroninis tekstas 2002, rengė Ona Aleknavičienė, Ineta Krampaitė, konkordancijos rengė O. Aleknavičienė, Vytautas Zinkevičius, <http://www.lki.lt/seniejirastai/db.php?source=14>).

BNT – [Jonas Bretkūnas,] NAVIAS TESTAMENTAS. Ing LietuwiŖchką LieŖzuwiŖ perraŖschitas per Ianą Bretkuną Labguvos Plebona. 1580; GStA PK: XX. HA, StU Kgb. 44, 51. (Faksimilinis leidimas: *NAVIAS TESTAMENTAS Ing LietuwiŖchką LieŖzuwiŖ perraŖschitas per Janą Bretkuną Labguvos plebona 1580. DAS NEUE TESTAMENT in die litauische Sprache übersetzt von Johann Bretke, Pastor zu Labiau 1580. Faksimile der Handschrift, Band 7 und 8, Labiau i. Pr. 1580*, hrsg. Von Jochen Dieter Range, Friedrich Scholz, Biblia Slavica. Serie VI: Supplementum: Biblia Lithuanica, Band 1.7, Paderborn, München, Wien, Zürich: Ferdinand Schöningh, 1991).

BP – [Jonas Bretkūnas,] POSTILLA Tatai eŖti Trumpas ir PraŖtas IŖchguldimas Euangeliu / Ŗakamui BaŖŖznicoie KriŖŖschczioniŖchkoie / nūg Aduento ik Wæliku. Per Iana Bretkuna Lietuvos Plebona Karaliaucziue PrufūŖu. IŖŖpaude Karaliaucziue Iurgis OŖterbergeras. Mæta Pono 1591. (Faksimilinis leidinys: *Jono Bretkūno POSTILĖ* [1591], Studija, faksimilė ir kompaktinė plokŖtelė, parengė Ona Aleknavičienė, Vilnius: Lietuvių kalbos instituto leidykla, 2005).

BPs – [Jonas Bretkūnas,] PSALTERAS ING LIETVWISCHKĄ LIESZVWĪ pergulditas Jano Bretkuno. Labguvos klebono MetuŖą ChriŖtaus 1580. (Faksimilinis leidinys: *PSALTER in DIE LITAUISCHE SPRACHE übersetzt von Johann Bretke, Pastor zu Labiau Im Jahre Christi 1580, Faksimile der Handschrift, Band 6, Labiau i. Pr. 1580*, hrsg. von Jochen Dieter Range, Friedrich Scholz, Biblia Slavica. Serie VI: Supplementum: Biblia Lithuanica, Band 1.6, Paderborn, München, Wien, Zürich: Ferdinand Schöningh,

¹³ Ŗiame darbe Bretkūno Biblijos dalys Ŗymimos atskiromis nuorodomis: Senasis Testamentas – BST, Naujasis Testamentas – BNT, Psalmynas – BPs.

1991. Kritinis leidimas: *Textkritische Edition der Übersetzung des Psalters in die Litauische Sprache von Johannes Bretke, Pastor zu Labiau und Königsberg i. Pr., nach der Handschrift aus dem Jahre 1580 und der überarbeiteten Fassung dieses Psalters von Johannes Rehsa, Pastor zu Königsberg i. Pr., nach dem Druck aus dem Jahre 1625 nebst der Übersetzung des Psalters in die deutsche Sprache von Martin Luther nach der Ausgabe aus dem Jahre 1545*, unter Mitarbeit von Friedemann Kluge, mit eine Einleitung versehen und hrsg. von Friedrich Scholz, *Biblia Slavica*, hrsg. von Hans Rothe und Friedrich Scholz, unter Mitarbeit von Christian Hannick und Ludger Udolph, Serie VI: Supplementum: *Biblia Lithuanica*, Reihe 2: Editionsbande, Band 6, Paderborn, München, Wien, Zürich: Ferdinand Schöningh, 2002).

DK – [Mikalojus Daukša,] *KATHECHISMAS ARBA MOKSLAS KIEKWIENAM KRIKSZCZIONII PRIWALVS. PARASZITAS PER D. IAKVBA LEDESMA Theologa Societatis IESV. Išgulditas iš Liežuwio Lankiáko ing Lietuwijška per Kuniga Mikaloiu Daugšza Kánonika Žemaiczui. Išpáuftas Wilniue Metúše vžgimimo Wiefzpaties 1595.* (Elektroninis tekstas 2006, rengė Mindaugas Šinkūnas, konkordancijos rengė M. Šinkūnas, Vytautas Zinkevičius, <http://www.lki.lt/seniejirastai/db.php>).

DP – [Mikalojus Daukša,] *Poftilla CATHOLICKA. [...] Wilniui / Drukárnioi Akadēmios SOCIETATIS IESV, A. D. 1599.* (Elektroninis tekstas 2006, rengė Veronika Adamonytė, Milda Lučinskienė, Jūratė Pajėdienė, Mindaugas Šinkūnas, Eglė Žilinskaitė, Ona Aleknavičienė, konkordancijos rengė V. Adamonytė, M. Lučinskienė, J. Pajėdienė, M. Šinkūnas, E. Žilinskaitė, O. Aleknavičienė, Vytautas Zinkevičius, <http://www.lki.lt/seniejirastai/db.php?source=2>).

E – [Baltramiejus Vilentas,] *ENCHIRIDION Catechijmas mafzas / dæl pašpalitu Plebonu ir Koznadiju / Wokijchku liežzuwio parašchits per Daktara Martina Luthera. O ijch Wokijchka liežzuwia ant Lietuwijchka pilnai ir wiernai pergulditas / per Baltramiejū Willentha Plebona Karalauczuie ant Scheindama. Ijšpauftas Karalauczui per Iurgi Osterbergera / Metu Diawa M. D. LXXIX [1579].* (Kritinis leidimas: Fritz Bechtel, *Bartholomäus Willent's litauische Uebersetzung des Luther'schen Enchiridions und der Episteln und Evangelien, nebst den Varianten der von Lazarus Sengstock besorgten Ausgabe dieser Schriften*, mit einer Einleitung hrsg. von Fritz Bechtel, Göttingen: Robert Peppmüller, 1882, 1–41).

EE – [Baltramiejus Vilentas,] *Euangelias bei Epištolas [...] Ijšpauftas Karalauczui per Iurgi Osterbergera / Metu M. D. LXXIX. [1579].* (Kritinis leidimas: Fritz Bechtel, *Bartholomäus Willent's litauische Uebersetzung des Luther'schen Enchiridions und der Episteln und Evangelien, nebst den Varianten der von Lazarus Sengstock besorgten Ausgabe dieser Schriften*, mit einer Einleitung hrsg. von Fritz Bechtel, Göttingen: Robert Peppmüller, 1882, 41–180).

Įsak 1589 – Prūsijos kunigaikščio Jurgio Fridriko įsakas, draudžiantis šotams prekiauti pabučiais ir pakiemiais (1589 09 22), http://lietuvos.istorija.net/lituanistica/jurgis_fridriks1589.htm

Malda – [Simonas Vaišnoras,] *Malda, ieib iſchganitingai numirtumbei. Kartu su: Margarita Theologica CONTINENS METHODICAM EXPLICATIONEM [...] Zemečžuga*

Theologifchka Kuri Sawieie aptur / trumpa parodima / ir iſchguldima / Wiriaufiũiu dailiu moxlo Chrikfconifchkoio / pro Bažniczes ir Iſchkallas Orthodoxifchkofes Confefsies Auguftanos / alba Sassu. O nu Lituwifchkai jra perguldita per Simona Waifchnora warnifchki Plebona Ragaines Iſchſpaufta Karaliaucziui Prufu / per Iurgi Ofterbergera / matũfa Chriſtaus 1600. (Elektroninis tekstas 2003, rengė Vilma Zubaitienė, konkordancijas rengė V. Zubaitienė, Vytautas Zinkevičius, <http://www.lki.lt/seniejirastai/db.php?source=36>).

MP – [Jokũbas Morkũnas,] Poſtilla LIETVWISZKA Tátáy eft / Ižguldimas práftás Ewángeliu ant kožnos Nedelios ir Szwentes per wifus metus [...] WILNIVY / Per Iokuba Morkuna [...] Metuofe Diewa / 1600.

MžF – [Martynas Mažvydas,] FORMA Chrikfſtima. Kaip Bažniczas Iſtatimæ Hertzikiſtes Prufu / ir kitoju žemefu laikoma ira. Drukawot Karalauczui per Iona Daubmana / Metu Chriſtaus M. D. L I X. [1559] (Faksimilinis leidimas: Jurgis Gerulis, *Mažvydas. Seniausieji lietuvių kalbos paminklai iki 1570 metams*, spaudai parũpino Dr. Jurgis Gerulis, Kaunas: Ŗvietimo Ministerija, 1922).

MžG – [Martynas Mažvydas,] Geſmes Chrikfſczoniskas gedomas Bažniczoju per Aduenta ir Kaledas ik Gramniczu. Iſch ſpauftas Karalauczui nũg Iona Daubmana Metu Diewa / M.D.LXVI. [1566]. (Faksimilinis leidimas: Jurgis Gerulis, *Mažvydas. Seniausieji lietuvių kalbos paminklai iki 1570 metams*, spaudai parũpino Dr. Jurgis Gerulis, Kaunas: Ŗvietimo Ministerija, 1922; Fotografuotinis ir transponuotas tekstai. Parengė B. Stundžia ir R. Šepetytė; komentarus ir pastabas apie Mažvydo kalbą parašė, žodynėlį sudarė B. Stundžia. Vilnius: Baltos lankos, 1997).

MžGA – [Martynas Mažvydas,] Gieſme S. Ambraſzeijaus bey S. Auguſtina [...] Iſchgulditas per M. Moſſuida Waitkuna [et]c. Ant naudos Ragaynes Bažniczey ir kitu etc. [Kolofone:] Iſchſpauft Karalauczuy per Iana Weinreicha. XX diena menefis Balandza. Metu Diewa. 1549. (Faksimilinis leidimas: Jurgis Gerulis, *Mažvydas. Seniausieji lietuvių kalbos paminklai iki 1570 metams*, spaudai parũpino dr. Jurgis Gerulis, Kaunas: Ŗvietimo Ministerija, 1922).

MžK – [Martynas Mažvydas,] CATECHISMVSA PRAJty Szadei, Makſlas ſkaitima rafchta yr gieſmes del krikſczianiftes bei del berneliu iaunu nauiey jugulditas KARALIAVCZVI VIII. dena Meneſes Sauſia, Metu vſžgimima Diewa. M. D. XLVII. [1547] Soli Deo gloria. (Faksimilinis leidimas: Jurgis Gerulis, *Mažvydas. Seniausieji lietuvių kalbos paminklai iki 1570 metams*, spaudai parũpino dr. Jurgis Gerulis, Kaunas: Ŗvietimo Ministerija, 1922).

MžP – [Martynas Mažvydas,] PARAPHRASIS, permanitina poteraus malda / per Martina Moſwida iſchguldita. (Pirmą kartą publikuotas: [Jonas Bretkũnas,] Gieſmes Duchauanas / iſch Wokiſchka ing Lietuwifchka lieſzuwi / per nekurius Plebonus Hercegiſtes Prufu / pergulditas. Iſſpauftas Karaliaucziui / per Iurgi Ofterbergera 1589. (Faksimilinis leidimas: Jurgis Gerulis, *Mažvydas. Seniausieji lietuvių kalbos paminklai iki 1570 metams*, spaudai parũpino Dr. Jurgis Gerulis, Kaunas: Ŗvietimo Ministerija, 1922).

PK – [Merkelis Petkevičius,] *1598 metų Merkelio Petkevičiaus katekizmas*, 2-asis leid. (fotografuotinis), Kaunas: Knygų leidimo komisija, 1939.

Pot 1503 – Vilniaus vyskupystės poteriai (XVI a. I ketvirtis). Lotyniškos knygos „Tractatus sacerdotalis“ (Strasbūras, 1503) įrašas paskutiniame puslapyje, Z. Zinkevičius *Lietuvių poteriai: kalbos mokslo studija*, Vilnius, 2000, p. 71–73.

SG – [Saliamonas Mozerka Slavočinskis,] GIESMES TIKIEIMVY KATHOLICKAM PRIDIARANCIAS, o per metu sziwiętes giedamas: Kuriūp prifiduoda Pfallmay Dowida. ś. [...] Auctore SALOMONE MOZERKA SLAWOCZYNSKI [...] VILNÆ, Typis Academicis Societatis IESV, Anno Dni 1646. [Fotografuotinis leidimas: S. M. Slavočinskis, *Giesmės tikėjimui katalickam priderančios 1646*, paruošė Jurgis Lebedys, Vilnius: Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla, 1958. (Elektroninis tekstas 2003, rengė Ričardas Petkevičius, Birutė Kabašinskaitė, konkordancijas rengė R. Petkevičius, B. Kabašinskaitė, Vytautas Zinkevičius, <http://www.lki.lt/seniejirastai/db.php?source=10>).

WP – ISCHGVLDIMAS EVANGELIV PER WISVS METTVS, SVRINKTAS DALIMIS ISCH DAVGIA PASTILVY [...] (Elektroninis tekstas 2007–2008, rengė Jolanta Gelumbeckaitė, konkordancijas rengė J. Gelumbeckaitė, Vytautas Zinkevičius, <http://www.lki.lt/seniejirastai/db.php?source=37>).

LITERATŪRA

Aikhenvald Alexandra 2002, Typological parameters for the study of clitics, with special reference to Tariana, in *Word: A cross-linguistic typology*, Cambridge University Press, 42–79.

Ambrasas Vytautas 2006, *Lietuvių kalbos istorinė sintaksė*, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas.

Bukantytė Eglė 2007, *Marthino Lutherio Naujojo Testamento (1522–1546) įtaka Jono Bretkūno Naujojo testamento vertimui (1579–1580) sintaksės aspektu*, Klaipėda: Klaipėdos universiteto biblioteka.

Franks Steven, Tracy Holloway King 2000, *A handbook of Slavic clitics*, USA: Oxford University Press.

Gribble Charles 1988, On clitics in Old Bulgarian and Old Russian, in A. Schenker (ed.), *American contributions to the 10th International Congress of Slavists*, Columbus: Slavica.

Hale Mark 2007, *Historical linguistics: A theoretical introduction*, Malden: Blackwell Publishing.

Hermann Eduard 1926, *Litauische Studien*, Berlin: Weidmannsche Buchhandlung.

Holvoet Axel, Artūras Judžentis (red.) 2003, *Sintaksinių ryšių tyrimai (= Lietuvių kalbos gramatikos darbai 1)*, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas.

Holvoet Axel 2009, *Bendrosios sintaksės pagrindai*, Vilnius: Vilniaus universitetas, asociacija „Academia Salensis“.

Klavans Judith L. 1982, *Some problems in a theory of clitics*, Bloomington: Indiana University Linguistics Club.

LKŽ^e– Gertrūda Naktinienė (red.), *Lietuvių kalbos žodynas 1–20 (1941–2002)*, elektroninis variantas, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 2005 (<http://www.lkz.lt/>).

Lunt Horace 2001, *Old Church Slavonic grammar*, 7th edition, Berlin, New York: Mouton de Gruyter.

Michellini Guido 2001, *Giesmes duchaunas ir kitos 1589 metų liturginės knygos: tekstai ir jų šaltiniai / Jonas Bretkūnas*, Vilnius: Baltos lankos.

Migdalski Krzysztof 2006, *The syntax of compound tenses in Slavic*, PhD dissertation, Netherlands Graduate School of Linguistics.

Palionis Jonas 1967, *Lietuvių literatūrinė kalba XVI–XVII a.*, Vilnius: Mintis.

Petit Daniel 2008 (rec.), Vytautas Ambrazas, Lietuvių kalbos istorinė sintaksė, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 2006, *Baltistica* 43(2), 303–304.

Petit Daniel 2010, *Untersuchungen zu den baltischen Sprachen*, Boston: Brill.

Razanovaitė Auksė 2011, Klitinių įvardžių formos Mažosios Lietuvos XVI–XVIII a. psalmynuose, in Jowita Niewulis–Grablunas, Justyna Prusinowska, Ewa Styczyńska–Hodyl (eds.), *Perspectives of Baltic philology 2*, Poznań: RYS, 185–195.

Rosinas Albertas 1995, *Baltų kalbų įvardžiai: morfologijos raida*, Vilnius.

Scholz Friedrich 2002, *Textkritische Edition der Überstzung des Psalters in die Li-tauische Sprache Johannes Bretke...*, Paderborn, München, Wien, Zürich: Ferdinand Schöningh.

Vos Riet, Ludmila Veselovská 1999, Clitic questionnaire, in Henk van Riemsdijk (ed.), *Clitics in the languages of Europe*, Berlin, New York: Mouton de Gruyter, 891–1010.

Wackernagel Jakob 1892, Über ein Gesetz der indogermanischen Wortstellung, *Indogermanische Forschungen* 1, 333–436.

Zaliznjak Andrej Anatol'evič 2008, *Drevnerusskie enklitiki*, Moskva: Jazyki slavjanskoj kul'tury.

Zimmerling Anton 2010, Clitic particles and the typology of 2P languages, <http://antonzimmerling.files.wordpress.com/2009/01/cambridge2008.pdf> (2010 02 10).

Zinkevičius Zigmās 1981, *Lietuvių kalbos istorinė gramatika 2*, Vilnius: Mokslas.

Zwicky Arnold M. 1977, *On clitics*, Indiana University Linguistics Club (nepublikuota).

Auksė RAZANOVAITĖ

Baltistikos katedra

Vilniaus universitetas

Universiteto g. 5

LT-01513 Vilnius

Lithuania

[aukse.razanovaite@gmail.com]